

Kommunikation som kærlighedskamp – hermeneutik og sprogfilosofi hos Paul Ricœur

Hermeneutikkens historie går tilbage til det antikke Grækenland ligesom selve ordet hermeneutik stammer fra det græske *hermeneuein*, der betyder fortolkning, forklaring, udlægning. Hermed er hermeneutikkens kerneområde også angivet: det drejer sig om "den disciplin, de problemstillinger og de metoder, som vedrører tekstfortolkning og -kritik".¹ Begrebet dækker således fra starten over såvel en praktisk som en teoretisk side; fortolkningskunsten og refleksionen over betingelserne for fortolkningen (og forståelsen) af tekster.²

Hermeneutikkens udvikling i den klassiske fase er velbeskrevet andetsteds³ og skal kun kort skitseres her. Den opstod i Oldtiden i undervisningssammenhæng som udlægning af de klassiske digteriske tekster som f.eks. Homers og spredtes som sådan over hele det græksprogede område. Mødet med sofisterne og med retorikskolerne gav hermeneutikken et bedre grundlag, og den udvikledes til en almen lære om udlægningen af skriftlige overleveringer, ligesom mødet med den alexandrinske filologi gjorde tolkningsreglerne systematiske og eksplicite – noget som var en nødvendighed i omgangen med det store antal tekstvarianter og tekster, hvis forfatter var ukendt.

Fra tolkningen af litterære tekster udvidede hermeneutikken sig mod teologiske tekster, hvor de forskellige trosretningers modstridende tolkningsmodeller stod mod hinanden, samtidig med at man også stod over for det problem, at tekstvarianterne ofte var modstridende, hvorfor man måtte vælge mellem dem.⁴ Den litterære og den teologiske hermeneutik udviklede sig til to adskilte retninger under renæssancen: på den ene side *ars critica* (bl.a. Scioppius og Clericus), på den anden side den bibelske fortolkning (Flacius), som var konstituerende for den moderne hermeneutik. Flacius' *Clavis scripturae sacrae* er skrevet under påvirkning af reformatorerne (Luther, Calvin, Melancton) og er et led i opgøret med den katolske kirkes monopol på fortolkning af skriften. I den klassiske hermeneutik havde man fokuseret på teksternes "lag", som krævede forskellige tolkningsmetoder; Philon fra Alexandria havde hævdet skriftens dobbelte betydning, nemlig den bogstavelige og den åndelige; Origenes udvidede det til et spørgsmål om den somatiske (bogstavelige, historisk-gram-

matiske), den psykologiske (moralske) og den pneumatisk (allegorisk-mystiske) tolkning, mens det i middelalderens udvikledes til et spørgsmål om fire lag.⁵ Via Augustin blev betydningslagenes antal igen bragt ned til to, *sensus litteralis* og *sensus spiritualis*, hvoraf sidstnævnte fik tildelt den vigtigste plads. Den autoriserede udlægning af denne *sensus spiritualis* tilhørte den katolske kirke gennem det såkaldte traditionsprincip, hvor den kirkelige tradition var bestemmende for fortolkningen af den hellige skrifs ikke-bogstavelige betydning. Luthers oprør bestod i at påstå, at teksten udlagde sig selv og derfor ikke behøvede traditionen som fortolkningsnorm. I stedet for et traditionsprincip kom et skriftprincip, og med dette oprør mod autoriteternes tolkningsmonopol og med fremkomsten af de moderne metode- og videnskabelighedsbegreber indtrådte, hvad man kan kalde en "hermeneutisk vending". Skillelinien mellem en "hellig" og en "profan" hermeneutik ophævedes; alt blev et spørgsmål om teksthermeneutik.

Når man i dag taler om hermeneutik og ikke udtrykkelig henviser til antikens og middelalderens tænkere, er det næsten altid den tyske tradition, man mener. Den moderne hermeneutik opstod i Tyskland på baggrund af den udvikling, jeg netop har skitseret, og "kongerækken" af tyske tænkere er nærmest blevet synonym med hermeneutikken: Schleiermacher, Dilthey, Heidegger, Gadamer. Specielt de to sidste har fået stor betydning for forståelsen af hermeneutik, mens Schleiermacher og Dilthey kun læses i begrænset omfang. Det er her på sin plads at understrege, at man ikke kan tale om hermeneutik i ental, bestemt form; der er selv inden for den "tyske tradition" tale om vidt forskellige hermeneutikker, hvor såvel fokus som metodik ligger langt fra hinanden.

Den hermeneutiske cirkel

I denne sammenhæng er det især Heideggers bearbejdning af de hermeneutiske problemstillinger, som er interessant. Jeg skal ikke gå nærmere ind på hans sprogfilosofi, men holde mig til hans udlægning af et "klassisk" hermeneutisk problem, nemlig den hermeneutiske cirkel. Kort sagt drejer det sig om det problem, at man ikke er i stand til at fortolke noget, hvis ikke man allerede i forvejen har en vis forståelse for problemet, en vis "for-dom". I den "klassiske" opfattelse er den hermeneutiske cirkel et spørgsmål om forholdet mellem en meningshelhed og en meningsdel i en tekst, men med Schleiermacher og senere Dilthey forskydes vægten over mod det sociale, således at det bliver et spørgsmål om forholdet mellem en del af en persons bevidstheds- eller handlingsliv og livet, miljøet og det historiske betraget som en helhed. Når vi læser en tekst

forstår vi kun ordene i forhold til sætningerne og sætningerne i forhold til "helmeningerne". Dette forhold kan fortsættes "opad" mod stadig større sammenhænge: helmeningerne i forhold til teksten som helhed; teksten som del af et værk; værket i forhold til livsforløbet og så videre mod miljø, epoke og verdenshistorien. Men omvendt er disse større enheder kun forståelige for os, hvis vi kender de enkelte dele – cirkelbevægelsen mellem helhedsforståelse og delforståelse er tydelig. Løsningen for Dilthey og Schleiermacher er på idealistisk vis at opfatte sammenhængen som en organisk sammenhæng, hvor vi, med vort større kendskab til det historiske og til forfatterskabet som en helhed (en viden, de samtidige af gode grunde ikke kunne have), bedre er i stand til at forstå handlinger og værker end dem, der var samtidige. Idealet bliver at kunne forstå forfatteren bedre, end han selv kunne.

Med Heidegger sker der et skred i opfattelsen af den hermeneutiske cirkels rolle; cirklen bliver en positiv mulighed for en oprindelig erkendelse gennem udlægningen af en tekst. Den uomgængelige for-forståelse skal blot "omgås" på en bevidst måde, således at det ikke bliver tilfældigheder og gængse begreber, der styrer for-forståelsen (og dermed udlægningen), men at det bliver "tingene selv", der afføder for-forståelsen. Samtidig må man dog være bevidst om, at fordommen er provisorisk og under stadig udvikling og forandring.

Hvad der menes hermed kan umiddelbart synes uklart, for er for-forståelsen netop ikke karakteriseret ved at være sat, *før* udlægningen af selve teksten påbegyndes? Jo, men det gælder om fortløbende at holde sig denne faktor hos sig selv klart for øje og stadigt at konfrontere den med, hvad der rent faktisk står i teksten, altså med "tingene selv". Når man vil forstå en tekst, foretager man et "udkast", nemlig en udkasten hele tekstens mening ud fra den første mening, man har mødt i teksten. Dette gør man, fordi man læser teksten med en vis forventning om meningens natur. For overhovedet at forstå teksten konstruerer vi – ud fra vores allerede før udlægningen eksisterende forventninger – ved det første møde med mening i teksten en helheds-mening. Denne udkastede mening revideres fortløbende, og vi udkaster fortløbende nye meninger om teksten som helhed indtil vi har frembragt en mening med teksten, der er i overensstemmelse med teksten i sin helhed. Forståelsen er derfor en løbende proces, der består af en lang række af udkast, genudkast og sammenholdninger af disse, til vi til sidst er nået frem til en holdbar udlægning.

Denne løbende revidering gælder på såvel det udtryksmæssige som det indholdsmæssige plan. For udtrykkets vedkommende gælder det om ikke at underkaste teksten ens egen sprogbrug for at gøre den forståelig gennem en "normalisering" (hvor ens eget idiom er normen), men i stedet nærmere at tilegne

sig tekstens sprogbrug, enten i en rent tidslig forstand (nemlig som en fortidig, "gammeldags" sprogbrug) eller hvad angår ophavsmandens særlige idiom. For indholdssiden gælder det samme; her er det i første omgang skellet mellem en selv som læser og udsigeren som "en anden", som skal opretholdes: det man læser, er en andens mening (selvfølgelig ikke i den banale forstand at teksten er udtryk for forfatterens mening, men at tekstens mening er formuleret gennem en udsigelses-instans, der er forskellig fra læseren).

Sprog og kommunikation: Paul Ricœur

Som det gerne skulle fremgå af ovenstående, er hermeneutik, uanset af hvilken aftapning den måtte være, i allerhøjeste grad en tænkning, der reflekterer over sproget. Det er, fristes man til at sige, selvindlysende hvorfor: uanset om der har været tale om hermeneutik i en oral sammenhæng eller i en skriftsammenhæng, så har hermeneutik altid vedrørt tolkning af udsagn.⁶ Det er imidlertid svært at præcisere de hermeneutiske tænkeres forhold til sproget. For det første har det sjældent været sproget som sådant, der har haft deres interesse, men udelukkende det digteriske sprog og tolkningen af dette. For det andet har sproget været interessant som bærer af "noget": mening, sandhed, væren. Man har kort sagt ikke interesseret sig for sproget som kommunikation mellem mennesker.

En markant undtagelse fra denne tendens og et bud på en anden hermeneutik end den kanoniske "tyske tradition" udgør franskmænd Paul Ricœur. Hos ham mødes den græske hermeneutik og den tyske tradition (især Heidegger) med angelsaksisk sprogfilosofi og strukturel lingvistik og semiotik.

Ricœurs forfatterskab strækker sig over næsten et halvt århundrede, begyndende med *Karl Jaspers et la philosophie de l'existence* i 1947, og til og med bind 3 i hans *Lectures* fra 1994 har han udgivet mere end 30 bøger. Hans egentligt hermeneutiske produktion begynder først omkring 1960, men som Bengt Kristensson Ugglå overbevisende har vist det i en nylig doktorafhandling,⁷ bygger hermeneutikken hos Ricœur på ideer, som kan findes fra forfatterskabets begyndelse. Grundbegrebet er *kommunikation*: "Mennesket findes kun, når det kommunikerer", som Ricœur fastslår allerede i 1947.⁸ Han udvikler sit syn på kommunikationen i en konfrontation mellem Gabriel Marcel og Karl Jaspers, begge repræsentanter for en form for kommunikativ eksistensfilosofi, men med forskellige grundindstillinger. For Jaspers er kommunikation kun forståelig ud fra begreber som kamp, konflikt og konfrontation, mens Marcells kommunikationsopfattelse bygger på umiddelbarhed, intimitet og nærhed: "Denna förståelse av kommunikationen som en intim dialog mellan ett jag

och ett du gör kommunikationen till ett kärlekens mysterium. Kommunikationen bygger på en ömsesidig närvaro och delaktighet, som inte får störas".⁹ Denne "kærlighedskamp" (combat amoureux, liebender Kampf) forener det deltagende ("kærlighedsfulde") og solidariske i forhold til samtalepartneren med en kritisk relatering af de forskellige sandheder til hinanden. Kampen i kommunikationen sikrer mod "harmonisering", som kan blive en forsoning i en fælles løgn.

Ser man på Ricœurs "hermeneutiske" forfatterskab (dvs. efter 1960) med dette begreb "kærlighedskampen" in mente, er det ikke svært at se kontinuiteten; de to centrale begreber i Ricœurs hermeneutik er *fællesskab* og *konflikt*, og man kan formode, at dette dobbelte perspektiv har været en medvirkende årsag til, at hans interesse har rettet sig mod ikke kun det digteriske sprog, men også hverdagens sprog. Med den helt centrale rolle kommunikationen gives i forhold til eksistensen (jvf. citatet tidligere), må Ricœur næsten nødvendigvis vende interessen mod sprogets rolle, men fordi sproget ses netop i lys af kommunikationen bliver det en bestemt type af sprogfilosofi, som Ricœur inddrager i sine overvejelser. Men inden vi går over til at se på Ricœurs valg af sprogteoretiske samtalepartnere, er det nødvendigt kort at opridse hovedtrækkene i hans hermeneutik.

Forklaring, fortolkning, forståelse

I 1975 udgav Ricœur en stor bog om metaforen, *La métaphore vive*, som ganske vist handler om det specielle sproglige fænomen, som metaforen udgør,¹⁰ men som også handler om sprogets generelle funktionsmåde som "double sens" eller "sens multiple" (dobbel- eller flertydighed).¹¹ Metaforen er et eksempel på denne "dobbeltydighed", dvs. på "en vis betydningseffekt, hvorved et udtryk af varierende størrelse, idet det betyder én ting på samme tid betyder en *anden* ting, uden at ophøre med at betyde den første".¹² En sådan manifestation af to meninger på en gang kræver en fortolkning for at kunne forstås, idet fortolkningen består i at vise, hvorledes disse to meninger er til stede samtidigt på en sådan måde, at man må tolke det metaforiske udsagn på en anden måde end den bogstavelige for at redde dets overensstemmelse "med sig selv". I en "flertydig diskurs" sker der det, at "diskursens isotopi ikke er sikret gennem konteksten, men at denne i stedet for at filtrere en serie af isotoper sememer lader flere semantiske serier udfolde sig som tilhører diskordante isotopier".¹³ Der er en diskordans i et udsagn med dobbelt mening, som kun fortolkningen kan af-dække, men *ikke* afskaffe; fortolkningen er ikke et forsøg på at gøre de flerty-

dige udsagn entydige, men at gøre dem forståelige *som* flertydige. Dette passer ind i Ricœurs generelle opfattelse af hans eget mål: "[...] at bevare sprogbrugenes udstrækning, forskellighed og ikke-reducerbarhed".¹⁴ Den metaforiske mening eksisterer kun i kraft af den bogstavelige mening og samtidig med denne. Det er dette, fortolkningen skal bringe frem, og det er grunden til, at Ricœur kan tale om fortolkningens "sjæl" som værende en kamp for et "penser plus":¹⁵ metaforen fortolket hjælper os til at tænke to ting simultant.

Hermed er vi fremme ved det, der kan siges at være dobbelttydighedens heuristiske funktion. I metaforen sker en kollision mellem to forskellige udtalelser om de to faktorer, der indgår, nemlig mellem "er" og "er ikke". Tolkes metaforen bogstaveligt, bryder meningen sammen; tolkes den modsat (dvs. som "er ikke"), bryder meningen også sammen – hvis to ting ikke er hinanden og heller ikke det modsatte, må man indskyde en tredje form for sammenligning, nemlig "lige som". Metaforen bliver dermed det at se ligheder, hvor man ikke tidligere har set ligheder, altså en opdagelse af en type relation, der ikke lader sig fange ind af en binær identitet/ikke-identitetstænkning. Dette "lige som" gør, at metaforen ikke kan omskrives til almindeligt sprogbrug, fordi der er et overskud af mening, som ikke lader sig indfange af en beskrivelse; metaforen skaber et nyt meningskompleks i diskursen.

Metaforen er kun mulig i en diskursiv sammenhæng (altså fungerer den ikke på ordplanet), hvor der sker en aktualisering og konkretisering af sprogsystemet i et udsagn. Dette nye metaforiske udsagn henter betydning fra ét semantisk område til at belyse et andet, der hidtil ikke har været kortlagt, og det metaforiske udsagn danner dermed forankringspunktet for struktureringen af et nyt erfaringsområde.

Metaforen er i sin egenskab af "double sens" en radikaliserings af et træk, der kendetegner alle naturlige sprog, nemlig polysemi. Ethvert naturligt sprog består af ord, der har polysemien som et vigtigt træk. Var denne polysemi ikke til stede ville ordforrådet svulme op til uoverskuelige størrelser, da hver ting og handling skulle have hver sin præcise betegnelse. Imidlertid er der i almindelig sprogbrug brug for en mekanisme, der kan afskære polysemien og aktualisere netop den betydning af et ord, der er den rigtige. Dette er kontekstens funktion i det daglige sprog; det er ud fra den, man foretager den tolkning, der er nødvendig for at gøre et udsagn entydigt, og det er på dette punkt det metaforiske skiller sig ud fra det bogstavelige: i et metaforisk udsagn er det ikke muligt at afskære meningen, at begrænse polysemien ud fra konteksten. Det metaforiske opstår netop i et spil med konteksten.

Teksten er det centrale objekt for hermeneutikken i Ricœurs version, og den

korteste definition af ordet tekst er: "Lad os kalde enhver i skriften fastholdt diskurs for tekst."¹⁶ Dette betyder imidlertid ikke, at teksten blot er en fastholdelse af tale eller af noget, der lige så godt kunne have været sagt. Teksten har et andet forhold til diskursen end talen; skriften er en parallel til talen, men dens vigtigste særkende er, at den bevarer diskursen og gør denne til et disponibelt arkiv for den individuelle og kollektive hukommelse, men også at diskursens referentialitet ændres, når diskursen nedskrives frem for at siges. Med den referentielle funktion mener Ricœur diskursens forbindelse til verden, der altid på en eller anden måde vil være diskursens emne: "For hvis man ikke talte om verden, hvad skulle man da tale om?"¹⁷ I en samtale er referenten de omgivelser, hvorefter man taler, og som indplacerer de talende i en tidlig og stedlig sammenhæng. Når diskursen i stedet manifesteres i skrift, er denne mulighed for sammenkædning gennem referencen fraskrevet, da der som nævnt ikke er nogen direkte udveksling mellem forfatter og læser. Dette betyder ikke, at teksten er uden reference; det betyder i stedet, at det er tekstens *egen* reference, der får betydning. Men da denne reference ikke er umiddelbart givet (som samtalen er gennem instansernes fælles deltagelse heri), kræves der en fortolkning af teksten for at få den frem. Læsningens opgave bliver gennem en fortolkning at klarlægge tekstens reference.

Forståelse og forklaring er bundet til hinanden gennem den såkaldte hermeneutiske cirkel, således at forståelsen er forudsætningen for forklaringen. Forklaringen er blotlæggelsen af tekstens strukturer gennem et analytisk arbejde, således som f.eks. semiotikken gør det, men for overhovedet at kunne analysere en tekst må man have en forståelse for diskursen som værende for det første en enhed, man kan studere, for det andet en foranderlig "organisme", der gennem nytænkning kan bringes til at udtrykke noget andet end det aktuelle: "[...] forklaringen er ikke primær, men sekundær i forhold til forståelsen. Forklaring i form af et kombinatorisk tegnsystem og dermed af en semiotik, bygger på en forståelse af første grad, der angår diskursen som en handling, der både er udelelig og i stand til at forny sig. På samme måde som de narrative strukturer, som forklaringen får frem, forudsætter en forståelse af den strukturerende handling gennem hvilken "plottet" produceres, således bygger de strukturer, som den strukturelle semiotik får frem, på diskursens strukturering, hvis iboende dynamik og fornyelseskraft ses hos metaforen".¹⁸

Her knyttes forbindelsen tilbage til metaforen, der kræver en for-forståelse for at kunne forstås, idet den spiller på en allerede kendt og kodificeret betydning, der med metaforens kontrastering af inkompatible områder brydes, så en ny, dobbelt betydning opstår. Forståelsen er på sin side ikke blot lig med

et kendskab til det, der er emnet, men er ifølge Ricœur en skabende kraft i læsningen: "Med forståelse mener jeg evnen til selv at genoptage det strukturerende arbejde, som teksten udfører, og med forklaring den operation af anden grad, som udføres på forståelsen, og som består i at kaste lys over de underliggende koder i det struktureringsarbejde, som gennemføres sammen med læseren".¹⁹

Teksten er en strukturering, i første omgang af diskursen, men dybest set af verden. At forstå er at arbejde med på denne strukturering af verden, altså tænke verden som struktureret på samme måde, som teksten har struktureret en del af verden på. Først derpå kan forklaringen fremkomme, da den er fremkaldelsen af grundlaget for den forståede strukturering af verden. Tekstens strukturering af verden får først værdi gennem en forståelse; man kan sige, at teksten først skabes som tekst gennem forståelsen, idet der er tale om et struktureringsarbejde udført af såvel teksten som læseren. Den efterfølgende forklaring er den rationelle bearbejdning af den verdens- og værenstolkning, læseren har foretaget med teksten, og sammen udgør de to instanser fortolkningen: "[...] hvilket får mig til at definere fortolkning som netop denne dialektik mellem forståelse og forklaring på det niveau, hvor tekstens immanente "mening" befinder sig".²⁰

Fortolkningen er således en dialektisk bevægelse mellem en forståelse, der knytter sig til læserens placering som værende-i-verden, og en forklaring, der knytter sig til tekstens immanente strukturering af meningen.

Paul Ricœur og sprogvidenskaben

Som vi har set indtager sproget en central plads i alle hermeneutikker. I Paul Ricœurs hermeneutik er dette i endnu højere grad tilfældet, men ikke blot ofrer han sproget større interesse, hans interesse giver sig også et andet udtryk. Hvor andre hermeneutikere næsten udelukkende har vendt sig mod (sprog)filosofien, når sprogets rolle og egenskaber skulle diskuteres, vender Ricœur sig også mod *sprogvidenskaben*. Årsagerne til dette er flere, og én årsag er uden tvivl Ricœurs generelle åbenhed mod andre teorier. En anden årsag er det tidsmæssige sammenfald mellem starten på Ricœurs "hermeneutiske" interesse og den øgede interesse for strukturel lingvistik i de forskellige humanvidenskaber. Lingvistikken fik en speciel placering som modelvidenskab inden for enhver videnskab, som arbejdede med betydningsdannelse, og det virkede derfor også naturligt at inddrage lingvistikken i en tænkning, som behandler fortolkning og betydning.²¹ Men en tredje årsag ligger, tror jeg, i det kommunikative perspek-

tiv, som har ligget bag Ricœurs tænkning helt fra slutningen af 40'erne. Ikke alene kan det kommunikative perspektiv forklare, hvorfor Ricœur vender sin interesse mod lingvistikken, men det kan også begrunde hans valg af lingvistiske teorier.

Et navn dukker op igen og igen når Ricœur taler om sprogvidenskab, fra i hvert fald 1965 og frem:²² Émile Benveniste.²³ Især i opfattelsen af diskursen og dens rolle bygger Ricœur på Emile Benveniste, der ved at indføre diskursbegrebet i stedet for sprogbrug (parole) som modstykket til sprogsystemet (langue) ikke blot får fremhævet niveauforskellene i sprogets arkitektur, men også får indført et skel mellem semiotikken og semantikken og deres respektive objekter. Semiotikkens enhed er tegnet; semantikken er sætningen, der igen er konstitueret af bl.a. ord. Ordet befinder sig således, idet det igen kan deles op i mindre enheder, nemlig fonemer, i "en funktionel mellemposition, som hænger sammen med dets dobbelte natur. På den ene side kan det opløses i fonematiske enheder, som tilhører et lavere niveau; på den anden side indgår det som betydende enhed sammen med andre betydende enheder i en betydende enhed på et højere niveau".²⁴ Denne enhed på et "højere niveau" er sætningen, og dette "højere niveau" skal forstås således, at der er et kvalitativt skel mellem ordet og sætningen: sætningen kan ikke opløses i dens enkeltkomponenter, man er trådt ind i "en anden orden": "En sætning udgør et hele, som ikke lader sig reducere til summen af dets dele; den betydning, som ligger indbygget i dette hele, hviler på komponenternes helhed".²⁵ Sætningen er derfor diskursens enhed, og udgør med Benvenistes ord "la vie même du langage en action".²⁶ Bevægelsen fra sprogsystemets plan til diskursens foregår gennem udsigelsen, der former de forskellige "unités signifiantes" i sætninger. At ville gøre sprogsystemet til et system af tegn ville være at begrænse sproget til dets semiotiske aspekter og således at ignorere dets totalitet.

En vigtig skelnen for Ricœur og Benveniste er skelnen mellem betydning forstået (i fregesk forstand) som referencen til verden, forestillingen, som er det rent subjektive billede, og meningen, som er et ikke-subjektivt træk mellem betydningen og forestillingen. For Ricœur er denne skelnen kun mulig på sætningsplanet: "Det er kun på sætningens niveau, man kan skelne mellem det, som siges, og det, man taler om".²⁷ Ved at optræde på sætningsplanet bliver denne skelnen karakteristisk for diskursen (idet sætningen er diskursens "byggekloids"), og den bryder på dette plan med påstanden om sprogets immanens: inden for sprogsystemet er der ikke problemer med referencen, idet tegnene henviser til andre tegn inden for det samme system, men når man går til sætningsplanet, er der ikke mere tale om henvisninger inden for ét system: "refe-

rencen markerer sprogets overskridelse af sig selv".²⁸ Hermed har Ricœur ud-
dybet skellet mellem semantikken og semiotikken: semiotikken beskæftiger sig
kun med de intra-sproglige relationer, mens semantikken beskæftiger sig med
relationerne mellem tegnet og det omtalte, dvs. med forholdet mellem sprog og
verden. "Med tegnet befinder vi os i sprogets indre realitet; med sætningen er vi
forbundet med forhold uden for sproget, og eftersom tegnet som konstitutiv
modpart har det betegnede [le signifié], som er uadskilleligt forbundet med det,
implicerer en sætnings mening en reference til den diskursive situation og til
lokutørens holdning".²⁹

Lokutørens indragelse i diskursen fremhæver to ting: intentionaliteten og
diskursens karakter af intersubjektiv handling. Ud over at være intersubjektiv er
diskursen også en begivenhed, idet den er en unik aktualisering af sprogsyste-
met.³⁰ Diskurs-begivenheden er en flygtig størrelse, der sker i et her & nu, men
samtidig er den (gen)kendelig som "det samme" i en anden sammenhæng. Det-
te er dens betydning, der går på tværs af aktualiseringerne, men mening får
diskursen kun som begivenhed, hvor dens intenderede mening (l'intenté) frem-
træder. Denne intenderede mening må ikke forveksles med "le signifié" hos et
enkelt tegn, idet det er et semiotisk fænomen, der kun har gyldighed som mod-
stykke til "signifiant" inden for et system; den intenderede mening er qua det
intersubjektive placeret mellem udsiger, udsigelse og udsagn og tilhører der-
med det semantiske, der netop viser ud over sproget som system. Med Ricœurs
sammenfatning: "Enhver diskurs produceres som begivenhed, men forstås som
betydning".³¹

Med vægten således forskudt over på sætningen og diskursen, hvad er så or-
dets plads og funktion? Diskursen er på grund af sin referencefunktion den in-
stans, der varetager denotationen, det vil sige forholdet mellem tegn og ting,
men ordet er også bærer af en del af denne denotation qua dets indordning
som en del af diskursen: "[...] ordene er som dele af diskursen ligeledes bærere
af en del af denotationen".³² Ordet denoterer altså, men kun gennem dets pla-
cering i en diskurs, hvilket senere får Ricœur til at tale om "ordets egentligt
kontekstuelle egenskaber"³³ og citere Benveniste: "En sætnings mening er dens
idé, et ords mening er dets brug (stadig i den semantiske betydning). Med ud-
gangspunkt i den i hvert tilfælde unikke idé samler lokutøren ord, som, i netop
denne brug, har en unik 'mening'".³⁴ Kontekstens funktion er således at be-
grænse den polysemi, der ellers ligger i ordene: indsat i en diskurs, dvs. bundet
til en given kontekst, fjernes de potentielle betydninger til fordel for en
aktualiseret betydning, der sammen med andre ord giver én bestemt mening.

Det er i lyset af denne sprogteori, Ricœurs "opgør" med strukturalismen skal

ses. Kritikken mod den strukturelle lingvistik og semiotik³⁵ er ikke en total afvisning af disse teorier, men en kritik af deres status. For Ricœur er der intet galt i at analysere sprog med strukturelle og semiotiske metoder, men en sådan fremgangsmåde skal ses i sammenhæng med triaden forståelse – forklaring – fortolkning som vi tidligere har set. Den analyse, som baserer sig på tegnet som mindstelement, er en videnskabelig *forklaring*, men overser den kommunikative kontekst, som tegnet fungerer i, og som er det afgørende for vores forståelse af et sprogligt udsagn. De resultater, som den strukturelle lingvistik (med især Hjelmslev) og den franske semiotik (Greimas) når frem til, har deres plads i et samspil med en forståelse, som knytter sig til den konkrete kontekst med dens aktører og dens historiske arv.

Hermeneutik som pragmatik

Skal jeg forsøge med et ord at sammenfatte det, jeg i det foregående har sagt om Paul Ricœurs hermeneutik og sproget, må dette ord blive: *pragmatik*. Paul Ricœurs hermeneutik er en form for pragmatisk sprogfilosofi, selv om han aldrig selv kalder den dette direkte. I en artikel fra 1990³⁶ sammenfatter han selv kernen i sit sprogsyn: "Jeg beder læseren om med Benveniste og Jakobson, Austin og Searle at erkende at mindsteenheden i diskursens betydningsproduktion ikke er tegnet, leksikalsk i form af ordet, men sætningen, dvs. en kompleks enhed som forener et prædikat med et logisk subjekt [...]. Sproget taget sådan, som det bliver brugt i sine grundenheder, kan defineres med formlen: *nogen siger noget til nogen om noget*".³⁷ At "nogen siger" betyder, at en sprogbruger gennem en talehandling³⁸ skaber et udsagn; "noget om noget" definerer udsagnet som tildeling af betydning til en reference; "til nogen" gør udsagnet til en meddelelse, til kommunikation. Sproget optræder dermed ikke som et mål i sig selv, men som formidler: mellem mennesket og verden, mellem mennesker og mellem mennesket og det selv (dvs. som selvrefleksion). "Men ingen overførsel, ingen oversættelse, er mulig uden en tradition, dvs. et tolkningsfællesskab."³⁹ Der må være et fællesskab, en traditionsbegrundet accept af tolkningsgrundregler: "At fortolke er [...] at oversætte en betydning fra en kulturel kontekst til en anden under forudsætning af en betydningsækvivalens".⁴⁰ Fortolkning (og dermed i det hele taget sprogbrug) fungerer inden for et fællesskab, men fordi dette fællesskab er en kulturelt og historisk bundet kontekst, må man opgive kravet om at kunne finde én tolkning af en givet tekst. Der *må* findes en pluralitet af tolkninger, for at kommunikationen kan fungere som den kombination af konflikt og samhørighed ("kærlighedskamp"), som Ricœur

hylder helt tilbage i 1947: "Kommunikationen forbyder mig at sige: jeg er den eneste sandhed".⁴¹ Fortolkningens rolle bliver dermed ikke at søge sandheden: "Stillet over for denne hermeneutiske frihed, kunne man sige, at opgaven for en fortolkningens kunst, sammenlignet med argumentationens opgave, ikke i så høj grad består i at fremhæve et synspunkt frem for et andet, men at gøre det muligt for en tekst at *betyde så meget, som den kan*; ikke at betyde en ting snarere end en anden, men at "betyde mere" og således, med et udtryk fra Kant i *Kritik der Urteilkraft*, gøre det muligt at 'tænke mere' (mehr zu denken)".⁴²

Ricœurs sprogfilosofi bliver således pragmatisk, idet han fremhæver den konkrete sprogsituation, dens aktører og kontekst, men også fortolkningen som en integreret del af betydningsdannelsen, hvilket på sin side nødvendiggør tilstedeværelsen af en "anden" og således sætter hele betydningsdannelsen ind i en kommunikativ ramme. Men det, at hans filosofiske udgangspunkt er en reflektiv filosofi, gør, at hans pragmatik får en helt egen udformning. Ricœurs sammentænkning af hermeneutik, strukturel lingvistik, semiotik og narratologi er særegen, fordi den fremhæver og selv er et udtryk for en åbenhed over for andre teorier. Samtidig må det understreges, at der er tale om filosofi, ikke sprogvidenskab, og at man for at kunne anvende Ricœurs arbejde i praktisk sproganalyse er tvunget til selv at tænke videre og operationalisere begreberne, sådan som det bl.a. sker inden for forskellige former for diskursanalyse.⁴³ Men det, som tiltaler mange sprogforskere i Ricœurs hermeneutiske pragmatik, er uden tvivl den gennemførte filosofiske analyse, som kan give det fundament, sprogvidenskabens ellers let kan mangle. Desuden er det åbenheden, Ricœurs given afkald på prætentionerne om at skabe en "Grand Theory", som giver ham visse fællestræk med den såkaldte "svage tænkning". Hos Ricœur fremtræder hermeneutikken som en mulig teoribygning i en "postmoderne" verden.⁴⁴

Noter

- 1 Ifølge definitionen i *Encyclopædia Universalis*, art. "Herméneutique", Paris 1985.
- 2 Dette kommer tydeligere frem i fx opslaget i *Meyers Enzyklopädisches Lexicon*, art. "Hermeneutik", Mannheim 1974: "1. die Kunst der Auslegung ("Interpretation"), 2. die Theorie der Auslegung als Reflexion auf die Bedingungen des Verstehens und seiner sprachl. Fixierung."
- 3 Nævnes kan Wilhelm Diltheys artikel "Die Entstehung der Hermeneutik" fra 1900 (*Gesammelte Schriften, V. Band*, Leipzig/Berlin 1924) og Hans-Georg Gadamers "Klassische und philosophische Hermeneutik" fra 1968 (*Gesammelte Werke, Band 2*, Tübingen 1986). En ultrakort gennemgang giver Ricœur i indledningen til "Existence et herméneutique" i *Le conflit des interprétations*.
- 4 Om den teologiske hermeneutik, se H.C. Wind: *Religion og kommunikation, Teologisk Hermeneutik*, Århus 1987.
- 5 For en nærmere gennemgang af de forskellige tænkeres "laginddeling", se Umberto Eco: *La ricerca della lingua perfetta nella cultura europea*, Milano 1993.
- 6 Ganske vist har visse hermeneutikker beskæftiget sig med ikke-verbale udtryk, men de er altid blevet tolket i en kommunikativ sammenhæng, som har sidestillet dem med udsagn. Egentlig kan man sige, at disse hermeneutikker har arbejdet i et mere semiotisk perspektiv.
- 7 Bengt Kristensson Ugglå: *Kommunikation på bristningsgrænsen. Paul Ricœur*, Stockholm/Ste-hag 1994, anmeldt i dette nummer af *Slagmark*.
- 8 *Karl Jaspers et la philosophie de l'existence*, s. 330, citeret efter Ugglå, s. 82. De følgende linier om "kærlighedskampen" bygger i det hele taget på Ugglå's redegørelse.
- 9 Ugglå, op.cit. s. 87.
- 10 Jeg har i min bog *Interpretationsbegrebet i hermeneutikken og semiotikken: Paul Ricœur & A.J. Greimas* (Aalborg, Nordisk Sommeruniversitet 1993) mere udførligt behandlet Ricœurs metaforbegreb og dets sammenhæng med hans hermeneutik.
- 11 Allerede i de danske ord ligger der en latent hermeneutik, idet "tydning" jo er en fortolkning, en udlægning, mens de franske ord betyder mening. Selv ordet "betydning", som på dansk anvendes som synonym til mening, bærer på denne etymologi. Et eksempel på, hvor svært det kan være at tale et "rent" sprog uden forstyrrende konnotationer og etymologier...
- 12 *Le conflit des interprétations*, s. 65.
- 13 Op.cit., s. 77.
- 14 *Du texte à l'action*, s. 11-12.
- 15 *La métaphore vive*, s. 384. Udtrykket er svært at oversætte elegant: "mer-tænkning".
- 16 "Qu'est-ce qu'un texte?" i *Du texte à l'action*, s. 137.
- 17 *Du texte à l'action*, s. 140. Sætningen er en helt central sammenfatning af Ricœurs syn på sprogets referentialitet.
- 18 "On Interpretation", in: Alan Montefiore (ed.): *Philosophy in France Today*, Cambridge 1983, s. 185.
- 19 Op.cit., s. 195.
- 20 Op.cit., s. 195.
- 21 Det skal understreges, at Ricœur aldrig har forsøgt at "videnskabeliggøre" sin tænkning under

indflydelse af strukturalismen. Ricœur er og bliver filosof; derimod forsøger han at finde et punkt, hvor filosofien og sprogvidenskaben kan berige hinanden, men i fuld vished om deres forskellige operative niveauer:

22 Se: *De l'interprétation. Essai sur Freud*, 1965. Uggla har i sin afhandling (s. 296 ff.) også påpeget grundene for Ricœurs valg af Benveniste som samtalepartner: det gav mulighed for at inkorporere indsigter fra den angelsaksiske analytiske filosofi, det gjorde det muligt at overskride den strukturalistiske sprogvidenskab, og så var de to bundet sammen af deres interesse for at problematisere subjektets status inden for et kommunikativt grundsyn.

23 Émile Benveniste (1902-76), fra 1937 på Collège de France. Underviste i sammenlignende indoeuropæisk grammatik og almen sprogvidenskab; hans mest kendte artikler, som er samlet i de to bind *Problèmes de linguistique générale*, stammer fra 1950'erne.

24 Benveniste: *Problèmes de linguistique générale 1*, 1966, s. 123, citeres også af Ricœur i *La métaphore vive*, s. 89, hvor også de følgende citater kan findes.

25 Benveniste op.cit, s. 123.

26 "Selve livet i sproget, når det anvendes", op.cit., s. 129.

27 *La métaphore vive*, s. 97.

28 Op.cit., s. 97.

29 Benveniste: *Problèmes de linguistique générale 2*, 1974, s. 225, citeret af Ricœur i *La métaphore vive*, s. 98.

30 For en nærmere redegørelse for begrebet begivenhed og dets gæld til Heidegger, se min *Interpretationsbegrebet i hermeneutikken og semiotikken*, s. 20-21.

31 *La métaphore vive*, s. 92.

32 Op.cit., s. 159-160.

33 Op.cit., s. 163.

34 *Problèmes de linguistique générale 2*, s. 226.

35 Jeg har i min *Interpretationsbegrebet i hermeneutikken og semiotikken* indgående analyseret Ricœurs læsning af den grekiske semiotik, s. 59-104.

36 "Rhétorique, poétique, herméneutique" i: *Lectures 2. La contrée des philosophes*, Paris 1992.

37 Op.cit., s. 479.

38 Talehandlings-teorien er en anden reference, som hyppigt optræder hos Ricœur, dvs. især Austin og Searle.

39 Op.cit., 490.

40 Op.cit., 489.

41 *Karl Jaspers et la philosophie de l'existence*, 1947, s. 205, citeret efter Uggla, s. 65.

42 "Rhétorique, poétique, herméneutique", s. 490.

43 Eksempler på dette kan ses hos fx Jean-Michel Adam, professor i lingvistik i Lausanne og hos ORM-gruppen i Belgien. Jeg har selv i min *Interpretationsbegrebet* givet en skitse af en sådan mulig sammentænkning.

44 Man skal ikke glemme, at den mest fremtrædende repræsentant for den "svage tænkning", Gianni Vattimo, er en erklæret hermeneutiker, som taler om hermeneutikken som *koiné* for nutidens filosofi. Se Finn Frandsens introduktion "Svækkelse af ontologien" i *Slagmark* nr.6, 1986.

Litteratur:

Benveniste, Emile:

(1966) *Problèmes de linguistique générale 1*, Paris

(1974) *Problèmes de linguistique générale 2*, Paris

Frandsen, Finn:

(1986) "Svækkelse af ontologien", *Slagmark*, nr.6, Århus

Ricœur, Paul :

(1947) *Karl Jaspers et la philosophie de l'existence*, Paris

(1965) *De l'interprétation. Essai sur Freud*, Paris

(1969) *Le conflit des interprétations. Essais d'herméneutique*, Paris

(1973) *Filosofiens kilder*, Kbh.

(1975) *La métaphore vive*, Paris

(1979) *Sprogfilosofi*, 2.udg., Kbh.

(1979) *Fortolkningsteori*, Kbh.

(1980) "Herméneutique et sémiotique", *Centre Protestant d'études et de documentation, supplément au bulletin de novembre 1980*, Paris

(1983) "On Interpretation", in: Alan Montefiore (ed.): *Philosophy in France Today*, Cambridge

(1983) *Temps et récit, Tome 1*, Paris

(1984) *Temps et récit 2: La configuration du temps dans le récit de fiction*, Paris

(1985) *Temps et récit 3: Le temps raconté*, Paris

(1986) *Du texte à l'action. Essais d'herméneutique*, 2, Paris

(1992) *Lectures 2. La contrée des philosophes*, Paris

Uggla, Bengt Kristensson:

(1994) *Kommunikation på bristningsgränsen. Paul Ricœur*, Stockholm/Stehag

Vigsø, Orla:

(1993) *Interpretationsbegrebet i hermeneutikken og semiotikken: Paul Ricœur & A.J. Greimas*, Aalborg